DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.47328>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 03-11-2020
Kabul Tarihi: 18-04-2021
On-line Yayın: 30-04-2021

Article Type: Research article
Submitted: 03-11-2020
Accepted: 18-04-2021
Published Online: 30-04-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Çelebi, O. (2021). 6 Eylül 1987 Referandumunda Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Faaliyetleri, *Journal of History School*, 51, 961-989.

6 EYLÜL 1987 REFERANDUMUNDA TURGUT ÖZAL VE SÜLEYMAN DEMİREL'İN FAALİYETLERİ

Onur ÇELEBİ¹

Öz

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin üçüncü referandumu olan 6 Eylül 1987 referandumu, sonuçları bakımından Türk siyaset tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Zira bu referandumla 1982 Anayasasının Geçici 4. Maddesi ile 12 Eylül öncesinin siyasi parti liderlerine konulan siyaset yasaklarının akıbeti belirlenmiştir. Ayrıca 6 Eylül 1987 referandumunun bir diğer önemli sonucu da Turgut Özal'ın Türk siyasetinin sağ cenahında, alternatifsiz kalma hayalinin son bulması olmuştur. Bu çalışmada dönemin süreli yayınları temel alınmıştır. Çalışmada 12 Eylül 1980 öncesinin politikacılarına yasak getiren ve bir darbe ürünü olan 1982 Anayasası'nın Geçici 4. Maddesine karşı Türkiye'deki sağ siyasetin önde gelen isimleri olan Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in nasıl bir davranış sergiledikleri ilkeler ve çıkarlar bağlamında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Süleyman Demirel, Referandum, Basın.

Activities of Turgut Özal and Süleyman Demirel during the Referendum of 6 September 1987

Abstract

The referendum of 6 September 1987, which was the third referendum in the history of the Republic of Turkey, was one of the turning points in the Turkish political history in terms of its consequences. With the referendum, the temporary 4th Article of the 1982

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, onur.celebi@bozok.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1151-8492

Constitution, which banned the leaders of political parties from political activities, was repealed and Turgut Özal's intention of being sole alternative for the right wing ended. This article is based on the periodicals of the era. In the study, activities and attitudes of Turgut Özal and Süleyman Demirel, leading figures of the right wing in Turkey, concerning the temporary 4th Article of 1982 Constitution that banned the politicians from political life will be explained.

Keywords: Turgut Özal, Süleyman Demirel, Referendum, Press.

GİRİŞ

12 Eylül 1980'deki darbe ile askeri rejimin kontrolü altına giren Türkiye'de 7 Kasım 1982 günü, hazırlanan yeni anayasa için referanduma gidilmiştir. Tüm aksaklık ve eksikliklerine rağmen seçmenlerin % 91.4'² (Cumhuriyet, 9 Kasım 1982, s.1,9) tarafından kabul edilen yeni anayasanın "Geçici 4. Maddesi" ile de 12 Eylül öncesi dönemin siyasetçileri, uzun sürecek bir bekleyişe gireceklerinin ilk işaretini almışlardır. Buna göre kapatılan siyasi partilerin liderleri ile yönetici kadrolarına on yıl, bazı milletvekili ve senatörler ile meclis dışındaki parti yönetici kadrolarına beş yıl siyaset yasağı getirilmiştir³.

6 Kasım 1983'deki genel seçimler ise yine askeri rejimin kontrolü altında yapay bir partileşme üzerinden gerçekleşmiştir. Dönemin tabiriyle müsaadeye mazhar partiler arasından "majestelerinin iktidarı ve majestelerinin muhalefeti" bu seçimde ortaya konulmuştur. Seçim sonuçlarına göre Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) oyların % 45.14'ünü alıp 211 milletvekili çıkararak iktidar koltuğuna oturmuştur⁴. Turgut Sunalp'ın Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ile Necdet Calp'ın Halkçı Partisi (HP) ise meclisteki muhalefet partilerini meydana getirmiştir.

Genel seçimlerin üzerinden altı ay geçmeden bu sefer de yerel seçimler yapılmıştır. Yerel seçimlere sadece müsaadeye mazhar partiler değil meclis

² Anayasa tasarısının reddi durumunda ne olacağı belli değildir. Dolayısıyla bu durum vatandaş üzerinde gayriresmi bir baskı oluşturmuştur: Yani olumsuz oy vermek ister istemez belirsizliğe destek olmak, askeri rejimin sürmesine rıza göstermek anlamına gelmiştir ki demokrasiye geçilmek isteniyorsa demokratik bulunmasa bile bu metne oy verilmelidir, düşüncesi hâkim olmuştur.

³ Resmi Gazetede yayımlanan İçişleri Bakanlığı tebliğine göre 242'si 10 yıl, 481'i 5 yıl olmak üzere toplam 723 kişi siyaset yasağı kapsamına alınmıştır. (Milliyet, 30 Nisan 1983: s.1,13; Cumhuriyet, 20 Ekim 1982: s.1,10; Cumhuriyet, 5 Eylül 1987: s.7).

⁴ 6 Kasım 1983 seçimleri sonucunda ANAP oyların % 45.14'ünü alarak 211 milletvekili, HP % 30.46'sını alarak 117 milletvekili, MDP ise oyların % 23.27'sini alarak 71 milletvekili çıkarmış ve böylece 400 üyeli TBMM'de, ANAP tek başına salt çoğunluğu elde etmiştir (Cumhuriyet, 8 Kasım 1983: s.1,11).

dışında bekletilen partiler (Doğru Yol Partisi –DYP, Sosyal Demokrasi Partisi – SODEP ve Refah Partisi RP) de iştirak etmişlerdir. 25 Mart 1984'de yapılan yerel seçimlerde ANAP % 41.5 oy oranı ile yine birinci parti olmuştur. Ancak genel seçimlerde ikinci ve üçüncü sırayı alan HP (% 8.8) ve MDP (% 7.1) büyük bir oy kaybına uğramışlardır. Buna karşın SODEP % 23.4 ile ikinci, DYP ise % 13.2 ile üçüncü sıraya yükselmişlerdir (Milliyet, 26 Mart 1984, s.1,3). Böylece askeri yönetimin Türk siyaset hayatını yeniden dizayn etmek amacıyla oluşturmaya çalıştığı suni partilere dayalı sistem ilk firesini vermiştir. Zira bu sonuçlara göre Mecliste muhalefet kanadını oluşturan suni partiler (MDP ve HP) meşruiyetlerini yitirmişlerdir. Buna karşın halk tabanında büyük bir seçmen kitlesinin desteğini arkasına alan SODEP ve DYP, Mecliste temsil edilmemelerine rağmen iktidar karşısındaki muhalefet hareketinin asıl temsilcisi olmuşlardır. Doğal olarak bunun ciddi yansımaları görülmüştür. Önce iki sol tabanlı parti HP ile SODEP birleşerek Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP)'yi meydana getirmişlerdir. (Cumhuriyet, 3 Kasım 1985, s.1,12; Cumhuriyet, 4 Kasım 1985, s.1,8; Milliyet, 2 Kasım 1985, s.1,8; Milliyet, 3 Kasım 1985, s.1,9; Milliyet, 4 Kasım 1985, s.1,6). 4 Mayıs 1986'da ise toplanan MDP Genel Kongresi'nde parti kendini fesih kararı almıştır (Milliyet, 5 Mayıs 1986, s.1,8). Böylece 12 Eylül askeri yönetiminin kurmaya çalıştığı suni partilere dayalı siyasal sistemde ANAP dışında bir parti kalmamıştır.

Öte yandan 1982 Anayasası'na eklenen geçici (özel) bir madde ile kendilerine 10 yıl siyaset yasağı getirilen 12 Eylül öncesinin parti liderleri, askeri darbeden yaklaşık beş yıl sonra “gölge partiler” yöntemiyle tekrar siyaset sahnesinde görünmeye başlamışlardır. Dört eski lider de herhangi bir parti ile ilişkili olduklarını belirten somut tavır ve demeçlerden kaçınmışlardır ancak yaşanan birtakım gelişmeler kamuoyunda bu düşüncenin doğmasına neden olmuştur. 12 Eylül öncesinin CHP lideri Bülent Ecevit Demokratik Sol Parti, Necmettin Erbakan Refah Partisi (RP), Alparslan Türkeş de Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ile sahne gerisinden siyasete müdahil olmaya çalışırken Süleyman Demirel ise Doğru Yol Partisi (DYP) ile üzerindeki yasaklardan kurutulmaya çalışmıştır.

Demirel'in Gölgesi “DYP”: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke yönetimine 12 Eylül 1980'de el koymasıyla birlikte siyaset dünyasında bir anda arka plana itilen parti liderleri, 1985'in son aylarında sahne gerisinden gölgelerinin yansıdığı 4 yeni parti ile birlikte anılır duruma gelmişlerdir. Buna göre “*Demirel nerede biz oradayız*” sloganı altında toplananlar, 12 Eylül sonrasında ilk partileşme girişimlerinde başarısız kalınca kapatılan “Büyük Türkiye Partisi” (BTP) yerine hemen “Doğru Yol Partisi”ni (DYP) kurmuşlardır.

DYP'nin il kongrelerinde sürekli olarak Demirel adı işitilmiş ve parti, kamuoyunda Süleyman Demirel'in, "gölge partisi" olarak kabul edilmiştir. Siyasi faaliyette bulunması 1982 Anayasası ile önlendiği için DYP ile hiçbir organik bağ içinde görünmeyen Demirel yurdun dört bir tarafından gelen eski AP'li, yeni DYP'lileri her gün evinde ağırlayıp ülke sorunlarını görüşmüştür. Ancak siyasi yasak ve yasaklamalar konusunda titizlik gösteren Demirel, "yanlış anlamalara" yol açabilecek görüntülerden de uzak kalmaya çalışmıştır. Nitekim doğum yeri olan Isparta'daki İslamköy'e gidişinde kendisini karşılayan konvoy içindeki bir otomobilde DYP bayrağı gören Demirel, bunun derhal indirilmesini sağlamıştır.

DYP'nin Süleyman Demirel'in gölge partisi olarak bilinmesinde şu etkenler rol oynamıştır:

- Parti kongrelerinde, açık ve kapalı toplantılarına katılanlar sürekli "*Demirel nerede biz oradayız*" sloganını atarak Demirel'in DYP ile manevi bağ içinde olduğunu vurgulamışlardır;

- DYP'nin genel başkanlığına seçilen Hüsamettin Cindoruk kendisinin "emanetçi" olduğunu söyleyerek günü geldiğinde emanet olarak nitelediği genel başkanlık koltuğunu "asıl sahibine" devredeceğini açıkça ifade etmiştir;

- Demirel'in partisi AP'nin kurmay heyeti ve milletvekillerinin çoğu bu partide toplanmışlardır;

- DYP'nin amblemindeki "Doğru yolda yürüyen adam"ın Demirel olduğu iddiaları kulaktan kulağa fısıldanmıştır⁵;

- DYP, düşünce yapısı, temsil etmeye çalıştığı sosyal kesitler ve dayandığı siyasi tabanla da Demirel'in lideri olduğu AP'nin gölgesi görüntüsünü vermiştir... (Milliyet, 2 Aralık 1985: s.1,8).

1986 yılı Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in siyasi yasaklarla ilgili tavrının yumuşamaya başladığı, yasaklı liderlerin ise gölge partileri ile bütünleştikleri bir sene olmuştur. 12 Eylül 1980'deki askeri darbenin lideri olan ve 1982 Anayasası ile kurulan yeni düzenin koruyucusu görevini üstlenen Kenan Evren'in siyasi yasaklarla ilgili katı tutumunun değişmeye başlamasının nedeni yaşanan birtakım gelişmeler ve bunların akisleridir.

Cumhurbaşkanı Evren, Başbakan Özal'ı uyguladığı ekonomi politikası ve takip ettiği Siyasal İslam (İrtica) konusunda dizginleyip kontrol altında tutamayınca Başbakana yeni bir alternatif yaratma düşüncesine kapılmıştır

⁵ DYP'nin "kır at"tan önceki amblemi, "doğru yol"un sağından, sağ adımını atarak yürüyen "adam" figürüdür.

(Evren, 1991a, s. 354, 361, 438, 442, 511, 516, 522; Evren, 1991b, s.15, 31, 33 – 35). Bu dönemde siyasi yasaklar ile temel hak ve özgürlükler hususunda Batılı müttetiklerden gelen baskı ile (Cumhuriyet, 22 Haziran 1986, s.12; Cumhuriyet, 7 Şubat 1987, s.1,13; Evren, 1991a, s.14); meclisin, anayasanın ve cumhurbaşkanının meşruiyetiyle ilgili muhalefet partileri tarafından kamuoyunda yaratılan tartışmalar da cumhurbaşkanını rahatsız etmiştir (Cumhuriyet, 7 Ocak 1986, s.1,13; Cumhuriyet, 9 Ocak 1986, s.1,13; Cumhuriyet, 19 Mayıs 1986, s.7; Milliyet, 19 Mayıs 1986, s.8; Cumhuriyet, 9 Ocak 1986, s.8; Milliyet, 8 Mart 1986, s.8). Üstelik siyasi yasakların kalkması için politik çevrelerden gelen telkinlerin artmaya başlaması (Evren, 1991a: s.353 – 354; Cumhuriyet, 1 Haziran 1986: s.1,7), Cumhurbaşkanı Kenan Evren'i siyasi yasakların akıbeti konusunda düşünmeye sevk etmiştir. Yılın sonuna doğru ise gerçekleşen yerel seçimler ve Başbakan Özal'ın siyasi yasaklar konusunda çift yönlü bir politika takip etmesi Evren'in yasaklılar meselesinde düşünceden eyleme geçmesine neden olmuştur.

Yukarıda belirtildiği üzere Cumhurbaşkanı Evren, zamanla şartların da zorlamasıyla anayasanın siyasi yasaklarla ilgili 'Geçici 4. Madde' meselesinin kökten halledilmesi gerektiğine inanmıştır. Üstelik Evren'e göre Özal, siyasi yasaklar konusunda ikili oynayarak Cumhurbaşkanını bir tür demokrasi düşmanı olarak kamuoyuna lanse etmiştir. Başbakan Özal, eski siyasilere konulan yasakların kaldırılmasına kendisinin ve ANAP'ın karşı olmadığını ancak Çankaya'nın bu işe sıcak bakmamasından dolayı siyasi yasakların bir türlü kaldırılamadığını kamuoyuna yaymıştır. Bu yüzden de Evren'e göre, bazı iç ve dış çevreler tarafından Özal insan haklarına saygılı ve demokrat kabul edilirken Cumhurbaşkanı demokrasi düşmanı gibi görülmüştür⁶.

Neticede Cumhurbaşkanı Evren, Ağustos 1986 tarihinde basına, eski siyasilerin yasakları başta olmak üzere önemli konularda referanduma başvurulması ve bu amaçla bir yasa çıkarılması görüşünde olduğunu ifade etmiştir (Evren, 1991a, s.459; Doğan –Cumhuriyet–, 16 Ağustos 1986, s. 10). Adı öne sürülerek yasakların kaldırılmasına engel gibi gösterilen ve bu durumdan rahatsızlık duyduğunu ifade eden Cumhurbaşkanı Evren'e göre, eski siyasilere yasakları 1982'de halk koymuştur, şayet halk kaldırmak isterse kaldırmalıdır!

12 Eylül 1980 askeri darbesinin lideri olan ve siyaset yasaklarını içeren bir anayasanın “kefili” olduğunu söyleyen Cumhurbaşkanı Evren'in şimdi

⁶ (Evren, 1991b: s.441 – 442, 457). Evren: “Özal zor durumlarla karşılaştığında benim zırhımın arkasına saklanıp, ‘Ne yapayım, Cumhurbaşkanı kabul etmiyor’ diyerek kendisini temize çıkarmaya çalışıyor...” (Evren, 1991b: s.467).

“yasakların kalkmasından yanayım” demesi, Anayasa’nın Geçici 4. Maddesi’nin de bir nevi kaderini belirlemiştir.

Öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 17. Yasama Dönemi’nde çeşitli nedenlerle boşalan 11 milletvekilliği için 28 Eylül 1986 günü 10 ilin 11 bölgesinde ara seçim yapılmıştır. Ara seçimin en ilginç özelliklerinden biri seçim kampanyası sırasında, yasaklı liderlerin taraftarı oldukları ya da isimleriyle özdeşleştirildikleri partilere destek olmak amacıyla sahaya inmeleri olmuştur. Başbakan Özal ise bu durum karşısında 4 eski lideri (Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan) yasaklara uymadıkları gerekçesiyle “anarşistlikle” suçlamıştır (Cumhuriyet, 24 Eylül 1986, s.1).

Ara seçim sonuçları, ANAP’ın tüm milletvekilliklerini kazanacağını ileri süren Başbakan Özal için tam bir hüsrana olmuştur (Milliyet, 21 Eylül 1986, s.9; Milliyet, 22 Eylül 1986, s.8). ANAP’ın 6, DYP’nin 4, SHP’nin 1 milletvekili çıkardığı ara seçimlerde, ANAP’ın oy oranı düşmüştür. Ara seçimlerde DYP ise % 23.53, SHP de % 22,74 oranında oy almıştır. 1984’deki yerel seçimlerde üçüncü parti olan DYP, böylece ikinci parti konumuna yükselmiştir. SHP ise üçüncülükte kalmıştır (Cumhuriyet, 29 Eylül 1986, s.1,13; Milliyet, 29 Eylül 1986, s.1). Ara seçimin sonuçları etkilerini hemen göstermiştir.

Ara seçimler, siyaset yasaklarının artık pratikte uygulanmadığını herkese göstermiştir. Üstelik Özal’a göre eski liderler, bir de halk nezdinde siyaset yasaklarının arkasına sığınıp “mazlum” rolü oynamış ve bundan puan kazanmışlardır. Kısacası eski liderler, yasaklı olmalarına karşın fiilen yeniden politikanın içine girmişlerdir. Hukuk ile pratik arasındaki bu çelişki yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

Yukarıda belirtildiği üzere Başbakan Özal, siyasi yasaklar konusunda topu önce Cumhurbaşkanı Evren ve askerın üzerine atmak istemiştir. Ancak Evren’in bu konuda yumuşaması ve sorunun çözümü olarak kendini aradan çıkarıp Meclisi işaret etmesi, Özal’ın bu bahanesinin de sonu olmuştur. Öte yandan DYP’nin ve Demirel’in yükselişi ile sonuçlanan ve siyasi yasakların artık pratikte devam ettirilmesinin imkânsızlığını ortaya koyan ara seçim sonuçları da Özal’ın eski siyasileri kendisi için bir tehdit unsuru olmaktan tamamen çıkaracak yeni bir strateji belirlemesini zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda Başbakan Özal, Geçici 4. Madde’nin kaldırılması hamlesine karşılık Anayasa’nın 175. Maddesi’nin yumuşatılması teklifini öne sürmüştür⁷. Ancak Cumhurbaşkanı Evren’in ve

⁷ 175. Madde, Anayasa değişikliğinin nasıl yapılacağını düzenleyen bir maddedir. O dönemde 400 milletvekilinin bulunduğu Mecliste, (yaşanan gelişmelere göre) 250 – 255 arasında bir milletvekiline sahip olan ANAP’ta Özal’ın isteği, Anayasa değişikliğinin üçte iki (267) çoğunlukla değil de salt çoğunlukla (201) yapılması ve hemen referanduma gidilmesi yönündedir. Ancak bu

muhalafet partilerinin başbakanı gelen anayasanın salt çoğunlukla değiştirilmesi teklifine şiddetle karşı çıkması üzerine Özal da ısrarından vazgeçmek zorunda kalmış ve en nihayetinde referanduma şartsız evet demiştir⁸. Böylece siyasi yasakların kaldırılması için son söz, siyasilerden vatandaşa geçmiştir.

1. Turgut Özal'ın ve Anavatan Partisi'nin Referandum Stratejisi

Referandum, bir yasama işlemi hakkında vatandaşların oyuna başvurulmasıdır. Yani meclis tarafından kabul edilen bir kanun metninin yürürlüğe girebilmesi için seçmenlerin çoğunluğu tarafından da kabul edilmesi gerekmektedir. Türk demokrasi tarihinde yedi (7) kez referanduma başvurulmuştur. Çalışmamıza konu olan 6 Eylül 1987 referandumu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin üçüncü referandumudur. 9 Temmuz 1961 ve 7 Kasım 1982 referandumlarının aksine 6 Eylül referandumunda bir anayasanın tümü oylanmamıştır. Sadece 1982 Anayasası'nın Geçici 4. Maddesinin kaldırılıp kaldırılmaması, diğer bir ifadeyle eski siyasetçilere yeniden siyasi hakların tanınıp tanınmaması meselesi hükme bağlanmıştır.

4 yasaklı liderin yürüttüğü 'Evet' kampanyasını, bu liderlere yakın olan siyasi partiler de desteklemiştir. DYP, Demirel'e; DSP, Ecevit'e; MÇP, Türkeş'e; RP de Erbakan'a destek vermiştir. Ayrıca SHP gibi hiçbir yasaklı liderin güdümünde olmayan bir ana muhalafet partisi de başta genel başkanları Erdal İnönü olmak üzere 6 Eylül referandumunda 'mavi renkli evet oyu' verilmesi için kampanya yürütmüştür.

Yasaklı liderlerin ve beş siyasi partinin 'Evet' kampanyası yürütmesine karşın ANAP ve lideri Başbakan Turgut Özal, önce örtülü sonra ise açıktan 'turuncu renkli hayır' kampanyası yürütmüştür. Referandum sürecinde gittiği her yerde bir temel atmış ya da açılışa katılmış olan Özal gezileri boyunca vatandaşlara tıpkı seçim gezilerindeki gibi yaptıkları icraatları anlatmıştır. Yapacakları işlerin ise sözünü vermiştir. Referandumdan olası bir evet çıkması

konuda Özal, Cumhurbaşkanı Evren'i ve muhalafet partilerini (SHP- DYP - DSP'yi) ikna edemeyecektir ve yavaş yavaş ilk baştaki 201 sayısını yukarılara çıkarmak zorunda kalacaktır.

⁸ Nisan 1987'nin son günlerinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan uzun görüşmelerden sonra 175. Madde konusunda bir anlaşmaya varmışlardır. Buna göre Anayasa değişikliği TBMM'de 3/5 çoğunlukla kabul edilecek Cumhurbaşkanı'nın yasayı tekrar görüşülmek üzere Meclis'e geri göndermesi durumunda ise 2/3 çoğunluk esas alınacaktır. Ayrıca milletvekili sayısının 450'ye çıkarılması, oy verme yaşının da 20'ye indirilmesi yönünde karar kılınmıştır. Böylece siyasi yasakları bünyesinde barındıran Geçici 4. Madde'nin kaldırılması için gerekli adım atılmıştır.

durumunda ülkenin 12 Eylül öncesine döneceği tezi üzerinde duran Özal, vatandaşları bu konuda uyarak dikkatli davranmalarını istemiştir.

Kamuoyuna göre Başbakan Özal'ın referanduma gitmekteki asıl amacı Anayasada var olan ancak (son yıllarda) pratikte uygulanamayan siyasi yasakları referandum yoluyla bir kez daha halka onaylatmaktır. Böylece Özal, halkı da arkasına alarak siyasi yasakları fiili hale getirmek, eski liderleri kamuoyunda unutturmak ve iktidarını garanti etmek istemiştir. Diğer bir amacı ise referandum kampanya sürecinde yaşanacak olası bir gerilim ve mücadele sayesinde parti içinde ve tabanda safları güçlendirmek yani ANAP' ı gerçek bir kitle partisi haline dönüştürmektir.

Bu doğrultuda Başbakan Özal'ın siyasi yasakları kalıcı hale getirmek için referandumdan hayır sonucunu çıkartması gerekmektedir. Ancak bunun için Özal'ın planı doğrudan mücadele etmek değildir. Zaten kendisi başlangıçta “evet” ya da “hayır” için herhangi bir girişimde bulunmayacağını söylemiştir. Özal, 12 Eylül rejimini temsil eden askerlerle özellikle de Kenan Evren ile yasaklı eski liderleri karşı karşıya getirmek istemiştir. Hatta bunu da “*Siyasi yasaklar, 11 Eylül ile 12 Eylül arasındaki bir meseledir. Bizi ilgilendirmez*” biçiminde formüle etmiştir. Ancak bu planı tutmamıştır. Askeri liderler, referandumda tarafsız kalmışlar hatta siyasi yasaklar konusunda yanlış yaptıkları yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Eski liderler de referandum kampanya sürecinde 12 Eylül'e saldırmamaya ve askerleri tahrik etmemeye özen göstermişlerdir.

Özal, bunun üzerine ikinci planını devreye sokmuştur. Amacı sosyal demokratlar arasındaki bölünmeden faydalanmaktır. SHP tabanının Bülent Ecevit'e olumsuz bakışından istifade ederek referandumda Sol oyları “turuncu hayır oyuna” çevirmek istemiştir. Ancak Özal'ın bu planı da SHP lideri Erdal İnönü'nün yoğun uğraşları neticesinde suya düşmüştür. En nihayetinde rüzgâr tersten esmiş ve Demirel başarılı bir manevra ile Özal'ı günlük politikanın içine çekerek referandumu Başbakan için bir tür güven oylamasına dönüştürmüştür. Özal, önce ürkek adımlarla sonra da meydanlarda açık açık “hayır propagandası” yürütmek durumunda kalmıştır.

Bir politikacı kendine gereğinden fazla güvenirse hata yapması kaçınılmazdır. Bu ölçüsüz güvenin neden olduğu hatalardan dolayı şartların hızla aleyhine geliştiğini gören politikacı duygularına ve davranışlarına hâkim olamaz. Özal da, 6 Eylül tarihi yaklaştıkça yaptığı hesapların tutmadığını, referandumun istediği gibi sonuçlanmayacağını ve referandum sonrasında kendisini çetin günlerin beklediğini görmüştür. Bu yüzden de politikaya soyunduğu yıllardaki hoşgörülü tavrını hızla kaybetmeye başlamış, üslubu sertleşmiş ve tabiatında var olduğu anlaşılan güçlü “ben” lik duygusu bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmıştır.

Özal'ın konuşmalarında artık 'biz' yoktur, hep “*ben yaptım, yapıyorum, yapacağım*” vardır ve tabii ki meşhur “Bende mangal gibi yürek var be” meydan okumaları... Oysaki keskin sirkenin küpüne zarar vermekten öte bir işe yaramadığı tecrübelerle sabittir.

Peki, Özal günlük politikaya nasıl saplanmıştı?

Demirel, siyasi haklarını geri kazanmak için genel seçime katılan bir siyasi parti başkanı tavrıyla hareket etmiş iktidar partisini ekonomi ve asayiş konularında eleştirmiş, beceriksizlik ve yolsuzlukla itham etmiştir. Bunun üzerine ANAP sözcüleri de iktidarları tehdit ediliyormuş gibi savunmaya geçip saldırı taktikleri uygulamışlardır. Bu tartışmaların sonunda ise referandum bir demokrasi ve hukuk mücadelesi olmaktan çıkıp Özal iktidarını doğrudan hedef alan bir tür güven oylamasına dönüşmüştür. Aslında bu sadece Özal için tek taraflı bir güven oylaması değildir. Çift taraflıdır. Zira referandum gerçek amacından uzaklaştırılarak bir nevi Demirel – Özal mücadelesine dönüşmüştür. İşin en ilginç tarafı ise bu mücadelede Başbakan Özal'ın ve partisinin askeri darbenin bir tür uzantısı gibi hareket etmiş olmasıdır. Özal, 1983 seçimlerinde 12 Eylül yönetimine karşı daha bağımsız görünebilmesi sayesinde başarılı olmuştur. Oysaki 6 Eylül referandumunda Özal, bu gerçeği unutarak hareket etmiş ve iktidarını koruyabilmek adına 12 Eylül'ün şemsiyesi altına girip onun en büyük sivil savunucusu durumuna düşmüştür.

Yukarıda ifade edildiği üzere Başbakan Özal, referandum yasasının Meclisten geçmesini takip eden ilk zamanlarda ‘Evet’ ya da ‘Hayır’ denilmesi yolunda herhangi bir telkinde bulunmayacağını kamuoyuna açıklamıştır. Ancak kendi ismini ve partisini referandum işine karıştırmadan eski liderlerden kurtulma planlarının tutmayacağını görünce Demirel'in de etkisiyle doğrudan referanduma müdahil olmuş ve eski liderlere karşı hayır propagandası yürütmek zorunda kalmıştır. Referandumda tarafsız kalacağına yönelik söylemlerinin kendisine hatırlatılması üzerine Özal, referandumun ‘Evet’ ya da ‘Hayır’ ile sonuçlanması halinde ne gibi durumların ortaya çıkabileceğini vatandaşlara anlatmak üzere il il gezdiğini belirtmiştir. Ancak bu gerekçe pek kabul görmeyince bu sefer de amacının gelecek seçimlere hazırlık olduğunu ifade etmiştir.

Özal'ın miting meydanlarında önce örtülü sonra da açıktan yürüttüğü “eski liderlere hayır” propagandasında en çok başvurduğu yöntem “eskiyi ve eskileri karalamak” olmuştur. Bu yaklaşım içinde Özal, sandıktan ‘Evet’ çıkması durumunda “Türkiye'nin 12 Eylül öncesine döneceğini yani anarşi ve terörün tekrar hortlayacağını” söylemiştir. Seçmenin zihninde bir nevi 12 Eylül öncesi dönemi canlandırmaya çalışan Özal zamanla miting meydanlarındaki kalabalık ve coşkunun muhalefet lehine bir seyir takip etmesi; yine kamuoyunda ve

anketlerde evet lehine bir rüzgârın esmesi üzerine söylem ve üslubunu daha da sertleştirmiştir. “Halk ne yaparsa iyi yapar”, diyerek halka duyduğu saygıdan dolayı referandumla gitmeyi uygun gördüğünü belirten bir başbakan, sonuç dilediği yönde çıkmazsa bu kez “malın sahibi halktan hesap soracağını” söylemeye başlamıştır.

Referandumda kullanmak için ANAP tarafından milyonlarca broşür bastırılmıştır. Bu broşürlerde genel olarak ANAP’ın referandumdan ne beklediği ve evet ile hayır oyu vermenin anlamları hakkındaki parti görüşü; ANAP iktidarının son dört yıldaki icraatları ve gelecek planları ayrıca 12 Eylül 1980 öncesinde Süleyman Demirel’in yerine getirmediği vaatleri ve (kapatılan) AP’nin programında yer almasına karşın yapılmayanlar yer almıştır (Cumhuriyet, 18 Haziran 1987, s.9).

Referandumun yaklaştığı ve siyasi tansiyonun giderek arttığı günlerde ise Demirel’e karşı ANAP, kitaplı muhalefet hareketine girişmiştir. Bu konuda ANAP, ilk olarak Acar Tuncer tarafından yazılan “Belgelerle ve Olaylarla Demirel’in Gerçek Yüzü” isimli kitabın yayın hakkını satın alarak tüm ANAP teşkilatına dağıtmıştır. Başbakan Özal, Tuncer tarafından kaleme alınan kitabı, ANAP’lı vekillere ana hatlarıyla anlatmış ve şöyle söylemiştir: “*Bu kitap, neden hayır sorusunun cevaplandırılmasına yardımcı olacaktır...*”⁹ Ardından ANAP, Demirel’i tek adam olmakla itham eden AP’nin eski Muğla milletvekili Ahmet Buldanlı tarafından kaleme alınan “*Bir Liderin Anatomisi*” adlı kitabı da propaganda malzemesi olarak kullanma kararı almıştır (Tercüman, 22 Temmuz 1987, s.6). Ayrıca ANAP, Özal iktidarının icraatlarıyla 12 Eylül öncesi Demirel hükümetlerini mukayese eden bir kitap yayımlamıştır. (Tercüman, 30 Temmuz 1987, s.6; Cumhuriyet, 12 Ağustos 1987, s.8; Hürriyet, 12 Ağustos 1987, s.15).

Referandum öncesinde partiler arasında slogan savaşı da yaşanmıştır. Bu konuda özellikle ANAP, sloganların sayısı ve içerik çeşitliliği açısından

⁹ İzmir’de yayımlanan bir mahalli gazetenin sahibi Acar Tuncer tarafından yazılan ve bütün ANAP teşkilatlarına referandum malzemesi şeklinde dağıtılan “Belgelerle ve Olaylarla Demirel’in Gerçek Yüzü” isimli kitap içeriğinden çok yazarı ile gündeme gelmiştir. Zira aynı yazar, 12 Eylül’den önce yazdığı kitaplarda Demirel’i eleştirmek bir tarafa, methiyeler düzmüş ve Demirel’in eski Demokratların affı için nasıl çalıştığını uzun uzun anlatmış ve ona “ömür boyu bağlılık ve saygılar” sunmuştur (Tercüman, 3 Temmuz 1987: s.10). Tuncer’in 12 Eylül 1980 öncesinde çeşitli tarihlerde Demirel ile ilgili olarak kaleme aldığı eserleri: “*Çare Demirel*”, “*Demirel’in Çizdiği Hedef – Milliyetçi Cephe Birliği*”, “*Siyasi Haklar – AP’nin Adalet Mücadelesi Zaferi*”, “*Niçin Süleyman Demirel?*” ve “*Milli İrade Gasbı*”... Söz konusu kitaplarda bir “Demirel aşığı” olduğunu ve asla davaya ihanet etmeyeceğini vurgulayan yazarın yeni kitabındaki ifadeleriyle çelişkiye düştüğü görülmüştür. Acar Tuncer “Belgelerle ve Olaylarla Demirel’in Gerçek Yüzü” isimli kitabında Demirel’i liderlik vasıflarından yoksun, vefasız bir kişilik olarak tanıtmıştır... (Tercüman, 10 Temmuz 1987: s.3,10).

muhalefet partilerinin önünde yer almıştır. Genel olarak ANAP sloganlarının ana teması “eskiyi karalamak, yeniye yüceltmek” olmuştur: “Dün cenaze namazlarında bile selamlaşmayıp bugün hırs ve koltuk uğruna kol kola girenlere hayır / Bu milleti Doğu Perinçek, Behice Boran’a teslim etmeye hazır zihniyete hayır / Anarşiye, teröre hayır / Bölünmeye, bölücüye hayır / İstikrarsızlığa, itibarsızlığa hayır / Laf üretmeye ve kavgaya hayır / 70 sente muhtaç Türkiye’ye hayır / Yokluklara, karaborsaya ve kuyruklara hayır / Devlet parasıyla adam zengin etmeye hayır / Bulgar’dan elektrik almaya, bizi muhtaç etmeye hayır / Birlik ve beraberliği bozanlara hayır / Kardeş kavgasına, kara günlere hayır / Toplu konutları yıkmak isteyenlere hayır / Gençliği dışlamış, istismar etmişlere hayır / Toplu Konutlara, Fakir Fukara Fonu’na, vergi iadesine sahip çıkmak için geçmişe hayır / İleri, modern, güçlü Türkiye için eskiye hayır / 6 bin vatan evladı teröre kurban gitmişken, ‘Arkamda kan ve gözyaşı bırakmadım’ diyen zihniyete hayır” (Hürriyet, 25 Ağustos 1987, s.15; Yeni İstanbul, 25 Ağustos 1987, s.1,7).

Başbakan Özal, hem yurt dışındaki hem de yurt içindeki vatandaşlara daha fazla sesini duyurabilmek adına yazılı basından da istifade etmiştir. Türkiye’deki ulusal basına ve yurt dışında yayım faaliyetlerini yürüten Türk gazetelerine ANAP’ın faaliyetlerini anlatan ve 6 Eylül’deki referandum için dolaylı yoldan “Hayır” mesajı veren ilanlar yayımlatmıştır (Sabah, 15 Ağustos 1987, s.7; Tercüman, 15 Ağustos 1987, s.5). Ayrıca ANAP’lı politikacılar da Başbakan Özal’dan almış oldukları talimat doğrultusunda Türkiye’yi karış karış dolaşmışlar ve tabiri caizse sandıktan turuncu renkli hayır oyu çıkartmak için vatandaşlarla oy pazarlığı yapmışlardır¹⁰.

2. Süleyman Demirel’in ve Doğru Yol Partisi’nin Referandum Stratejisi

Süleyman Demirel, 6 Eylül referandumunu Başbakan Özal için bir tür güven oylamasına dönüştürmeye çalışmıştır. Çünkü Demirel, halkın büyük bir kısmının demokrasi ya da hukuk gibi soyut kavramlardan ziyade; kendisini doğrudan ilgilendiren ekonomi başta olmak üzere elle tutulur gözle görülür somut konularla bir yöne kanalize edilebileceğini mitinglerde görmüştür. Bu doğrultuda

¹⁰ Milliyet gazetesinde, (dönemin) İçişleri Bakanı Yıldırım Akbulut’un Erzurum’un İspir İlçesi’nde, Pazaryolu nahiyesi sakinlerinin ilçe olma talepleri üzerine “*Referandumda tüm köylerinize birlikte hayır oyu kullanın, bizde sizi ilçe yapalım*” dediği haberi yer almıştır (Milliyet, 24 Ağustos 1987: s.7).

Demirel'in referandum stratejisini: "Referandum + Güvenoyu = Kurtuluş" şeklinde özetleyebiliriz. Kampanya sloganını ise "3 evet" diye adlandırabiliriz.

Demirel, referandumu bir tür güven oylamasına çevirirken ekonominin kötü durumu da bu konuda ona yardımcı olmuştur. Demirel, başında olduğu 12 Eylül 1980 öncesi hükümetleri, Özal iktidarı ile ekonomik yönden mukayese etmiş ve konuşmalarını kitleler önünde etkili kılabilmek adına da rakamsal vurgu ve mukayeseyi tercih etmiştir: *"Eylül 1980'de 50 lira olan toz şeker, bugün 235 lira. 110 lira olan margarin bugün 1700 lira. 26 lira olan mazot bugün 210 lira. 1 milyon 109 bin lira olan traktör 8 milyon 200 bin lira doğru değil mi bunlar?"*

Demirel'in rakamsal mukayese yöntemine halk tepkisiz kalmamış ve cılgınca bağırıştır: "Evet"

Demirel, birinci "Evet" ten sonra dozu arttırmıştır: *"Bütün bunları başınıza getiren bu iktidar mı?"*

Halk ikinci kez "Evet" diye bağırıştır.

İkinci Evet'ten sonra öz güveni tamamen yerine gelen yasaklı lider, "Öyle ise" diyerek bütün gücüyle:

"Bu iktidardan kurutulmak için 6 Eylül'de de evet".

Yukarıda ifade edildiği üzere Demirel, halkın gözlerine bakarak tepkilerini inceleyip ne yapılmasını bilerek şu yargıya varmıştır: Halkoylamasında hukukun üstünlüğünü, rejimin çarpıklığını, demokrasinin erdemlerini teorik kurallarla anlatarak sonuç almak olanaksızdır. Halkın anlayacağı yoldan halkın tepkilerini doyuracak yöntemlerle istenilen sonuca ulaşılabilir. "3 evet" bu gözlemlerin vardığı noktadır. Bu reçeteye ek olarak Demirel, iktidardan düşeceğine inandığı Özal ve ANAP sonrası için nelerin yapılacağını sıralamış; yeni ve büyük Türkiye'nin resmini çizmiş, bir nevi açılan yeni yola umut taşları döşemiştir. Tabii Demirel, bunu tek başına, sadece meydanlarda halka seslenerek yapmamıştır.

DYP'nin 23 Haziran 1987 günü mavi kampanyayı resmen açmasından sonra parti yöneticileri, milletvekilleri ve eski AP'li ve DP'li parlamenter ve yöneticilerden oluşan bin kişilik "referandum ekibi" gruplar halinde 67 ile dağılarak 6 Eylül gününe kadar "mavi kampanya"yı yürütmüşlerdir. Referandum ekibi, kampanya sırasındaki konuşmalarında referandumun ne olduğunu, yasakların kalkmasının neler getireceğini ayrıca iktidar partisinin siyasi yasaklar konusunda neler düşündüğünü (neredeyse köy köy dolaşarak) halka anlatmışlardır.

Lider bazında ise Demirel, Türkiye'nin dört bir köşesini karış karış gezmiştir. Diğer yandan sağın ağır topları DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, merhum Adnan Menderes'in siyasi yasaklı oğlu Aydın Menderes ve kapatılan AP'nin önde gelen isimlerinden İhsan Sabri Çağlayangil Demirel'e yardımcı olmuşlar ve bir nevi işlemin sağlamasını yapmışlardır.

DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk, Demirel ile birlikte ya da bireysel olarak referandumda evet için mitingler düzenlemiştir. Ayrıca Cindoruk, gündemi özellikle de Başbakan Özal'ın söylemlerini takip ederek partisinin Ankara'daki genel merkez binasında basın toplantıları düzenlemiş ve Başbakan'ı köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Demirel'in söylemek isteyip de söyleyemediği, ciddi devlet adamı imajına yakışmayan sözler vekâleten DYP'nin başında bulunan Cindoruk tarafından dile getirilmiştir. Cindoruk iktidarın söylemlerine en sert şekilde karşılık vererek DYP ve Demirel için kalkan vazifesi görmüş hem de doğrudan Özal'ı hedef alan iddialar ortaya atarak onun kamuoyundaki yumuşak başlı devlet adamı kimliğine zarar verecek bir politika takip etmiştir.

AP'nin ve BTP'nin devamı olarak kabul edilen DYP'nin doğal lideri konumundaki Demirel, DYP'li kadınlardan da büyük destek görmüştür. Partili kadınların oluşturduğu “DYP Gönüllüleri” grubu, 6 Eylül'de yapılacak referandum için “*oyun mavi renkli evet olsun, mutfağın bereket dolsun*” kampanyası açmıştır. Yasakların kaldırılması için başlatılan kampanyada aktif görev alan DYP gönüllüleri, referandumda oy kullanacak kadın seçmenlere göndermek üzere broşürler hazırlamışlardır. Gazetelerden alıntılar yaparak oluşturdukları bu bültenlerde devamlı artan hayat pahalılığı, önlenemeyen enflasyon hızı, işsizlik, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve dengesizlik vurgulanmıştır. Özellikle bültende yer alan “Mutfak Raporu” kısmı ile o dönemdeki ekonomik sıkıntılar rakamsal verilerle ortaya konulmaya çalışılmış ve çok da ilgi çekmiştir¹¹.

Öte yandan referandumda kullanmak üzere DYP tarafından milyonlarca broşür, afiş, el ilanı bastırılmış; bu amaçla 60 ton kâğıt kullanılmıştır. Mavi bez zemin üzerine lacivert renk ile “Evet” yazılı afişlerde, “Bolluk, bereket, kalkınma için”, “Rüşvete, yolsuzluğa, yağmaya dur demek için” gibi ibareler yer almıştır (Tercüman, 15 Ağustos 1987, s.6) Afişlerin yanı sıra yedi farklı konuyu içeren 200 bin adet mavi broşür hazırlanmıştır. “Türk Basınında halk oylamasının

¹¹ “Mutfak Raporu'na göre: son 7 yılda ekmeğin fiyatı 66 kat, margarinin fiyatı 40 kat, pirinçin fiyatı 15 kat, koyun etinin fiyatı 21 kat, patatesin fiyatı 13 kat, beyaz peynirin fiyatı 18 kat artmıştır... 1980 yılında asgari ücretle 19 kilo et alınabilirken, 1987'de ancak 14 kilo et alınabildiği “mutfak raporunda” ifade edilmiştir.” (Tercüman, 22 Haziran 1987: s.10; Yeni İstanbul, 22 Haziran 1987: s.7; Sabah, 22 Haziran 1987: s.5)

ıçyüzü” adlı broşürde, basının yasaklar ve referandum konusuna nasıl baktığı anlatılmış ve TBMM’nin, Cumhurbaşkanı’nın ve basının yasakların kalkması için “Evet” dediğı görüşü savunulmuştur. “Halk oylaması hakkında açıklamalar” adlı broşürde, halkoylamasının ne olduğı, halkoylamasına nasıl gidildiğı anlatılmıştır. “Haklar ve Yasaklar” konulu mavi broşürde, İnsan Hakları Beyannamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Anayasa üzerinde durulmuştur. Mavi broşürlerin her birinden 25’er bin adet basılırken, “Hizmet Destanı” adlı broşürden 50 bin adet hazırlanmıştır. Bu broşürde, 1950 – 1980 dönemi, “Menderes – Demirel Modeli” ile “Hürriyetçi Kalkınma” felsefesinin Türkiye’ye neler kazandırdığı işlenmiştir. “Halkoylaması gündemine getirilen bir yanılığının ıçyüzü” konulu broşürde ise “Evet” oyunun sadece yasakları kaldıracağı, kimseyi iktidara getirmeyeceğı belirtilerek, “Anarşi Geri Gelecekse, 12 Eylül Niye Yapıldı” sorusuna yer verilmiştir. 12 Eylül’ün siyasi partilere değıl, kan döken canilere karşı yapıldığı kaydedilen broşürde, “İktidarın rahatsız olması tabiidir. Çünkü bunlar demokrat değıldir” denilmiştir. “Halkoylaması: Bir Tuzağın İıyüzü” adlı broşürde ise ANAP ile öteki partilerin yasakların kalkması konusuna nasıl baktıkları üzerinde durulmuştur. DYP, DP’lilerin affı konusunu da bir broşür haline getirmiştir. “Büyük Yalan: Eski Demokratların Affı Geciktirilmedi” adlı mavi broşürde, yasa ve meclis tutanaklarına yer verilmiştir. Broşürde, eski DP’lilerin siyasi haklarının AP tarafından 14 yıl sonra iade edildiğı iddialarının zihin bulandırmak için ortaya atıldığı görüşü ileri sürülmüştür (Hürriyet, 15 Ağustos 1987, s.13; Yeni İstanbul, 15 Ağustos 1987, s.1,7; Milliyet, 15 Ağustos 1987, s.9).

Tabiri caizse Özal ve Demirel arasında geçen referandum yarışı ister istemez iki liderin birbirine üstünlük sağlamak adına propagandaya dönük yeni iddialar ortaya atmalarına sebep olmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında kapatılan Demokrat Parti (DP)’nin mirasına konmak ve bu süreçte idam edilen ve halkın büyük bir kesiminin gönlünde yer eden başta Adnan Menderes olmak üzere DP’nin önde gelen isimleri üzerinden bir politika yürütmek bu referandum kampanya sürecinde de geçerli bir politika olmuştur. Her ne kadar Özal, konuşmalarında ANAP herhangi bir partinin devamı değıldir vurgusu yapsa da referandum kampanyası boyunca DP’nin devamı olduğunu öne süren DYP’den daha fazla eski Demokratların ismini meydanlarda zikretmiş; Adnan Menderes’in ismini alanlara, yollara verdiklerini söylemiş ve Menderes ile birlikte Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’ın mezarlarını referandum sonrasında İmralı Adası’ndan bir başka yere naklederek iade-i itibarda bulunacaklarını ifade etmiştir. Özal aynı zamanda meydanlarda halka seslenirken 1960’lı ve 1970’li yıllarda Demirel’in

ve AP'lilerin, “ (Yasaklı) Demokrat Partililerin affı için herhangi bir girişimde bulunmadıklarını bu girişimin CHP'liler tarafından geldiğini” öne sürmüştür.

Özal'ın “Demirel, eski Demokratları affetmedi” propagandasına karşı DYP'nin en etkili silahı merhum Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes olmuştur. DYP'nin mavi kampanyasında büyük çapta yer alan Aydın Menderes, AP'nin ve Demirel'in eski Demokratlar için verdiği mücadeleyi anlatmış ve “Yasaksız Türkiye tezini” savunmuştur. Ayrıca kapatılan DP'nin hayatta kalan milletvekili ve bakanlarından bazılarının da (Sebati Ataman, Atıf Benderlioğlu, Rıfki Salim Burçak, İbrahim Kirazoğlu, Sıtkı Yırcalı ve Necla Tekinel), AP'nin ve Demirel'in eski Demokratlara siyasi haklarını iade etmek hususunda gecikmediği yönünde açıklamalarda bulunmaları, Demirel'i bu konuda rahatlatmıştır (Tercüman, 3 Ağustos 1987, s.6). ANAP'ın 27 Mayıs darbesi sonrasında idam edilen Demokratların cenazelerini nakil ve iade-i itibar konusundaki kampanyasına karşılık olarak da DYP'liler, ANAP'ın samimiyetsiz olduğunu, çünkü şehit babasını istismar ederken oğlunu yasak altında tutmaya çalıştıklarını söylemişlerdir¹².

Demirel ve DYP'liler, referandumda “mavi – evet kampanyası” için dönemin teknolojisinden de faydalanmışlardır. Gayriresmi bir şekilde iktidarın tekeli altında bulunan Türkiye Radyo ve Televizyonu'nun (TRT'nin) programlarına çıkamayan Demirel, videokasetler ve ses bantları hazırlatarak referandumda daha fazla hane halkına ulaşmayı amaç edinmiştir. Propaganda amaçlı hazırlanan kasetler, Demirel'in yurt seyahatlerinde yaptığı konuşmaları, (Haziran 1987 tarihinde gerçekleşen) DYP Temsilciler Meclisi toplantısından özet görüntüleri ve Demirel'in Güniz Sokak'taki evinin çalışma odasından yaptığı kısa açıklamaları içermiştir. Kasetlerde Demirel, Geçici 4. Madde ve referandum hakkında çeşitli bilgiler vermiştir. Bir darbe tasarrufunun sivil rejimde sürdürülmek istendiğini, ortada bir suç veya mahkeme kararının bulunmadığını; bu bağlamda Geçici 4. Maddenin Anayasa'ya, hukuka, İnsan Hakları Beyanname'si'ne aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Demirel, Geçici 4. Maddenin Meclis tarafından kaldırıldığını yapılacak referandumun ise sadece bir tasdik olduğunu ifade etmiştir (Hürriyet, 14 Ağustos 1987, s.15; Tercüman, 15 Ağustos 1987, s.7). Kasetler çoğaltılarak DYP'nin 67 il başkanına gönderilmiştir (Milliyet, 14 Ağustos 1987, s.8).

Demirel, “mektup” ile propaganda yöntemini de kullanmıştır. Videokasetler ve ses bantları genellikle sade vatandaşlar düşünülerek

¹² Eski cumhurbaşkanlarından Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ile yine eski başkanlardan Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in isimleri 12 Eylül sonrasındaki siyasi yasaklılar listesinde yer almıştır.

hazırlanmıştır. Demirel tarafından kaleme alınan 3 bin özel mektup ise kapatılan DP ve AP ile DYP'nin önde gelen isimlerine gönderilmiştir. Bu mektuplar ile Demirel, politikanın eski kurtlarına “*demokrasi için evet de, evet dedirt*” çağrısında bulunmuştur (Milliyet, 13 Ağustos 1987, s.8; Sabah, 13 Ağustos 1987, s.5).

DYP, evet – hayır referandumunda propaganda amacıyla kitap da kullanmıştır. Ancak bu tarz propaganda yönteminde DYP niceliksel açıdan ANAP'ın gerisinde kalmıştır. DYP, Başbakan Özal'a karşı gazeteci yazar Nimet Arzık'ın kaleme aldığı “*Yasaklı Liderlerin Dönüşü ve Özal*” ile parti yayını “*Ayıplı Demokrasi – Soyguncu Ekonomi: Gerileyen Türkiye / 1980 – 1987*” kitaplarını evet kampanyası için kullanma kararı almıştır (Milliyet, 20 Temmuz 1987, s.7; Milliyet, 10 Ağustos 1987, s.1,8).

Partilerin birbirlerine karşı üstünlük kurmak amacıyla kullandığı propaganda aletlerinden en ilginç ise “renkler” olmuştur. DYP Genel Başkanı Cindoruk'un (23 Haziran 1987 tarihindeki) mavi kongrede¹³ “*Referandum öncesinde hep mavi giyeceğim ama benim mavim Demirel mavisidir*”¹⁴ demesinden hemen sonra DYP teşkilatında yurt çapında ‘mavi’ giyme modası başlamıştır. Genellikle erkekler mavi gömlek, mavi elbise, kadınlar ise mavi bluz ve mavi etek giymişlerdir. Böylece bir tür referandum modası ortaya çıkmıştır: Referandumda evet diyenler “mavi” renk, hayır diyenler ise “turuncu ve sarı” renkleri tercih etmişlerdir (Tercüman, 4 Temmuz 1987, s.10).

Referandum tarihi yaklaştıkça durum tam anlamıyla “renklerin savaşı”na dönüşmüştür. Örneğin Başbakan Turgut Özal'ın Sivas'taki konuşmasını dinlemek üzere Ankara'dan kalkan ve gazetecileri taşıyan uçakta yer alan gazeteci Taha Akyol'un bir şey dikkatini çekmiştir: “*Yugoslavya'dan özel olarak kiralanan uçağın Türk hosteslerine turuncu bluz giydirilmişti... Hosteslerin rujları ve ojeleri de turuncu idi! Uçağın tavanına turuncu fiyonklar asılmıştı... Yolculara dağıtılan alkolsüz meyve kokteylinin rengi de turuncu idi, lokumların kağıtları da!...*” (Akyol –Tercüman–, 26 Ağustos 1987, s.7).

6 Eylül'e bir kala ise her şey zıvanadan çıkmıştır. Hüsamettin Cindoruk için “*Turuncu nonoş rengidir!*”. Başbakan Turgut Özal için ise “*Mavi Yunan rengidir!*”.

¹³ DYP'nin siyasi yasakların kalkması için referandumda evet kampanyası yürüteceğini kamuoyuna duyurduğu kongredir.

¹⁴ Ecevit'in ünlü mavi gömleğine atıfta bulunmuştur.

3. Referandum Kampanya Sürecinde İki Lider Arasında Öne Çıkan Temalar

6 Eylül referandumu için mavi renkli evet kampanyası yürüten Demirel, bu süreçte sanki bir genel seçime girecekmiş edasıyla hareket etmiş ve Başbakan Özal ile ANAP'ı güncel hadiselerin içine çekmiştir. 12 Eylül 1980 öncesindeki hükümetler ile 1983 genel seçimleri sonrasında kurulan Turgut Özal hükümetini takip ettikleri iktisadi politikanın sonuçları açısından mukayese eden Demirel, ülkenin Özal döneminde gün geçtikçe kötüye gittiğini öne sürmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin temel problemlerinin işsizlik, enflasyon ve pahalılık, gelir dağılımı ve yoksulluk, (iç ve dış) devlet borçları ve durdurulmuş sanayileşme olduğunu belirtmiş ve büyüyen Türkiye'nin yerini, büzülen ve daralan Türkiye'nin aldığını savunmuştur.

Demirel, Özal döneminde takip edilen iktisadi politikanın halka yansımalarını anlatırken genellikle rakamların dilini kullanmıştır: “*Sevgili kardeşlerim, bizim bıraktığımız Türkiye’de 14 dakika çalışıp bir ekmek alınır. Bugünkü Türkiye’de aynı ekmek için 42 dakika çalışmak gerekiyor. 21 dakika çalışıp bir kilo şeker alınır. Bugünkü Türkiye’de 59 dakika çalışırsan bir kilo şeker alırsın. 3 saat çalışırsan bir kilo kıyma alırdın, şimdi 7,5 saat çalışırsan bir kilo kıyma alabilirsin. Şimdi evine kaç günde bir et giriyor, kaç günde...*” diye halka seslenmiştir. Ülkenin iyi idare edilmediğini ifade eden Demirel, 71 bin lira olan asgari ücretten 21 bin lira vergi kesildiğini hatırlatarak “*Asgari ücretten vergi almak adaletsizliğin ta kendisidir. Zekât bile olana farzdır. Olmayandan vergi almak günahdır*” şeklinde konuşmuştur (Tercüman, 3 Eylül 1987, s.6; Cumhuriyet, 14 Haziran 1987, s.10; Hürriyet, 14 Haziran 1987, s.16). 1980 sonrasındaki rejimle fakirleşme arasındaki bağı ustaca kuran Demirel, ekonomik kalkınma ancak demokratik rejimlerde mümkün olur fikrini işlemiştir.

Demirel, 12 Eylül öncesinin parti liderlerine siyaset yasakları getiren Anayasanın “Geçici 4. Maddesi”ni halka anlatırken bu maddenin insan haklarını içeren evrensel beyannamelere ve hukuka ters düştüğünü belirtmiş ve bu yasayı adaletin üzerine saplanmış bir hançer olarak değerlendirmiştir. Demirel, bu konuda halkın ilgisini çekmek adına konuşmalarında sıkça İslam Dini ve Kur’an-ı Kerim’den de örnekler vermiş, adalet eşitlik ve ehliyet vurgusu yapmıştır¹⁵.

¹⁵“Kuran’ın Nisa Suresinin 58. Ayetinde ‘Adaletle hükmediniz, işi ehline veriniz’ buyuruyor... Şu işe bakın. Asalet kokuyor asalet. Zap Suresinin 26. Ayetinde de ‘Ey Davut, insanlara adaletle hizmet et. Ezersen gazabımdan kurtulamazsın’ buyuruyor. Allah, ‘bana kul hakkıyla gelmeyin’ diyor. Sayın vatandaşlarım, bu referandum bir siyaset meselesi değil, hukuk, vicdan meselesi; bunun öbür dünyası var, ilahi adalet var”. (Cumhuriyet, 25 Ağustos 1987: s.12; Yeni İstanbul, 15 Haziran 1987: s.7).

Ayrıca Demirel, halka yakın bir dil kullanıp ilgi çekici örnekler verip benzetmeler yaparak akıllarda daha çok yer etmeye çalışmıştır: *“Anayasa yaptılar bizi mezara gömdüler. Aradan 5 sene geçince mezardan ses gelmeye başlamış. Ölmemişler, şimdi - Ey vatandaş gel bunların üstüne Ağrı Dağı’nı, Palandöken Dağı’nı koyalım nefes almasınlar - diyorlar... Referandumda evet oyu verin, bizi mezardan çıkarın. Oynamak istenen oyuna katılmayın”* (Cumhuriyet, 15 Haziran 1987, s.1,15) demiştir.

Demirel, Başbakan Özal’ın referandumdan evet çıkarsa 12 Eylül öncesine dönülür söylemlerinin ne kadar temelsiz olduğunu kanıtlamak için de Güneydoğu Bölgesi’nde artış gösteren terör olaylarına vurgu yapmıştır (Günaydın, 19 Temmuz 1987, s.1,5; Tercüman, 19 Temmuz 1987, s.1,7) Terör ve anarşinin hükümet farklılığı gözetmediğini belirten Demirel, ANAP hükümetinin bu konuda çaresiz kaldığını, devletin halkın can ve mal güvenliğini koruyamadığını ileri sürmüştür (Milliyet, 12 Temmuz 1987, s.1,8; Günaydın, 12 Temmuz 1987, s.5). Demirel’in yaşanan terör olaylarını gündeme getirmesi üzerine Başbakan Turgut Özal, genelde muhalefeti özelde ise Demirel’i milli birlik ve bütünlüğe zarar vermek ve hassas bir konuya siyaset bulaştırmakla suçlamıştır (Arcayürek – Cumhuriyet –, 14 Temmuz 1987, s.13).

Başbakan Özal’a göre referandum sandığından hayır sonucu çıkarsa Demirel başta olmak üzere eski liderler siyasetten tasfiye edilecektir, onların uzantısı olan partileri de büyük bir güç kaybına uğrayacaklardır. Böylesi bir durumda Özal lider bazında, ANAP da parti bazında alternatififsiz hale gelecektir.

Başbakan Özal, 3.5 yıllık iktidarları döneminde daha önceki hükümetlerin yapamadıkları işleri başardıklarını ileri sürmüştür¹⁶. “Ben yaptım – Ben yaparım” tarzındaki üslubuyla savunma sanayine ve yol yatırımlarına dayalı “Büyük Türkiye” özlemini sık sık dile getiren Özal, Türkiye’nin artık Avrupa’dan farkı kalmadığını iddia etmiş ve “Biz yaparız kardeşim, biz yaptırırız arkadaşlar, ben emir veririm olur biter. Şimdi bakın ben size bir şey söyleyeceğim. Almanya’daki işçi kardeşim... Kapıkule’den gireceksin, Ankara’dan çıkacaksın. Bunun adı otoban. Adana’dan gireceksin Gaziantep’ten çıkacaksın. Tamam, anlaşıldı mı? İzmir’den gireceksin Denizli’den çıkacaksın. Anlaşıldı mı? Türkiye değişiyor, değişecek; bunu ilan ediyorum. Biz yaparız kardeşim, ben yaparım arkadaşlar...” biçiminde konuşmuştur (Cumhuriyet, 23 Temmuz 1987, s.8).

¹⁶ “Bir zamanların çok iş yaptım diyenleri, iki iktidar dönemine bir Keban, bir de Boğaz Köprüsü’nü sığdırdılar. Bizim bir iktidar dönemimizde, 2. Boğaz Köprüsü, otobanlar, Keban’ın altı katı büyüklüğündeki Atatürk Barajı bitiriliyor. Irak boru hattının ikincisini yapıyoruz.” (Tercüman, 24 Haziran 1987: s.6; Hürriyet, 24 Haziran 1987: s.17).

Meydanlardan hükümetin icraatlarını dile getiren Özal'a göre, ANAP bir yandan 'sosyal demokrat' öte yandan 'muhafazakâr' bir partidir. ANAP'ın kendisine sosyal demokratım diyen partilerden daha fazla sosyal adaletçi olduğunu ifade eden Özal gecekondulara tapu dağıtılmasını ve Fakir Fukara Fonu'ndan ihtiyaç sahiplerine yardım sağlanmasını bu iddiasına kanıt olarak göstermiştir. Ayrıca ANAP'ın muhafazakâr bir parti olduğunu da vurgulayan Özal, *"ANAP'ın muhafazakâr bir parti olduğunun işareti, Boğaz'da yaptırdığımız ikinci köprüye Peygamberimizin lütfuna mazhar olmuş Fatih Sultan Mehmet'in adını vermemizdir"* demiştir (Hürriyet, 20 Temmuz 1987, s.14; Cumhuriyet, 20 Temmuz 1987, s.11). Ayrıca kendisinden önce Türkiye'de vatandaşa hizmetten söz edilemeyeceğini belirten Özal, ANAP'ın geçmiş dönemdeki iktidarlardan yalnızca Menderes hükümetleriyle mukayese edilebileceğini ileri sürmüş ve *"Rahmetli Menderes yol devrini açtı. Biz de otoyol devrini açtık"*, *"Menderes döneminde yeni 76 ilçe ilan edildi, ama ANAP döneminde 103 yeni ilçe yapıldı"* diyerek bu sefer de kendisini, Menderes ile kıyaslayarak bir tık daha yukarıda olduğu izlenimini vermeye çalışmıştır (Cumhuriyet, 14 Ağustos 1987, s.1,10; Günaydın, 22 Temmuz 1987, s.5; Cumhuriyet, 27 Temmuz 1987, s.7).

Demirel ise ANAP iktidarı döneminde yılların boşa geçirildiğini ve Türkiye'de yapılan tüm büyük işlerin temelinde DP'nin ve AP'nin olduğunu öne sürmüştür.

Yasaklı lider Demirel'i referandum öncesinde en çok rahatsız eden şey Özal'ın yürütmekte olduğu *"Referandumdan evet çıkarsa Türkiye'de 12 Eylül öncesindeki anarşi ortamına geri dönlür. Zira yasaklı liderler bu anarşiden ve dökülen kandan sorumludurlar"* propagandası olmuştur¹⁷. "12 Eylül Tellallığı" olarak nitelendirdiği Özal'ın bu iddialarını etkisiz kılabilmek adına Demirel

¹⁷ Özal, siyaset yasaklarının ülke yönetiminde başarılı olamayan politikacılara, asker tarafından konulan bir ceza olduğunu ifade etmiş ve tabiri caizse 12 Eylül'ün en önde gelen savunucusu olma rolünü üstlenmiştir: Özal: *"O zamanki yöneticiler ülkede anarşi ve terör havası sürerken, reisicumhuru bile seçememişlerdi ve askerler onlar bu işi beceremedi deyip, 10 yıllık ceza vermeyi kararlaştırdılar. Bu cezayı mahkeme kararı ile değil de 1982 Anayasa'sına koyup millete onaylattılar"* şeklinde konuşmuştur (Tercüman, 20 Ağustos 1987: s.7; Milliyet, 22 Ağustos 1987: s.13; Sabah, 22 Ağustos 1987: s.5). Yine bir başka konuşmasında Özal: *"1980 öncesi anarşi ve ekonomik durumun felaketini biliyorsunuz. O zamanki siyasiler, bunu çözmek yerine birbirleriyle kavga ediyorlardı. Türkiye, tam uçurumun eşiğindeydi. Ya iç harp çıkacak ya da ordumuz müdahale ederek bunu önleyecekti. Mecburen müdahale etti. Sonra bir anayasa yaptı. Bu sorumluluğu olan siyasilerle bir yasak koymak gerekiyordu. Ama bunlar mahkemeye verilemezdi. Çünkü siyasi sorumlulukları vardı. Anayasaya bir geçici maddeyi koydu, 10 yıl siyaset yapamayacaklar dedi. Bu sadece ceza olsun diye değil. Artık anlaşılan, birbirleriyle uzlaşan yeni siyasetçiler ortaya çıksın diye yapıldı."* (Günaydın, 24 Ağustos 1987: s.5).

gittiği her yerde halka, “Şayet 12 Eylül öncesinde AP’nin eli kana bulaşmış ve bunun da somut kanıtları olmuş olsaydı askeri rejim, beni ve AP’yi bu suçlarla mahkûm etmez miydi?” diye sormuştur. Demirel, bu tür söylemlerin devletin güvenlik güçlerini sanki bir siyasi partinin muhafız alayınıymış gibi gösterdiğini, bunun ise güvenlik kuvvetlerine hakaret olduğunu¹⁸; Özal’ın şimdi suçladığı siyasi liderlerin 12 Eylül öncesinde mahiyetlerinde çalıştığını unutmaması gerektiğini, o dönemde bu tür suçlayıcı iddialarda bulunmadığını hatta Özal’ın 1983’te siyasete atılırken (Demirel’in) kendisinden icazet istediğini ve siyasi boşluktan istifade edip AP’nin mirasına konduğunu dile getirmiştir¹⁹.

Demirel nasıl ki Özal’ın “12 Eylül Tellallığı” politikasından rahatsızlık duymuşsa Özal da Demirel’in rüşvet ve yolsuzlukların hesabını mutlaka tek tek soracağı şeklindeki söylemlerinden huzursuz olmuştur.

Özal dönemini ‘karanlık bir devir’ olarak niteleyen ve ‘Rüşvet, suiistimal, haksızlık, adaletsizlik, partizanlık görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. Bu devir kapanmalıdır ve hesabı mutlaka sorulmalıdır’ (Cumhuriyet, 19 Temmuz 1987, s.1) şeklinde sözler sarf eden Demirel’e karşı Özal da “seninki benden daha kara” tarzında bir politika yürütmüştür. Özal, Demirel’i sert bir şekilde eleştirerek haksız kazanç ile yolsuzluklardan söz edenlerin kendi devirlerindeki çuvaldızı görmeyip başka yerde iğne aradıklarını belirtmiş ve “Yahya Demirel Olayı”nı hatırlatmıştır. Özal: “Bugün yolsuzluktan söz edenler, kendi devirlerinde kardeşlerinden, yeğenlerinden dolayı kendilerine sürülen lekeyi unutmamalıdır” demiş ve kendi dönemlerinde yaptıkları işlerden en önemlilerinden birinin haksız

¹⁸ “12 Eylül öncesindeki anarşiyi bir yere mi kapadılar da; vatandaş hayır demezse üstüne mi salıverecekler...” (Hürriyet, 15 Haziran 1987: s.1,14).

¹⁹ “Şimdi, milletin önüne bir öcü diyorlar: 12 Eylül öncesine dönersiniz ha! 12 Eylül öncesinde o benim müsteşarımdı. O zaman kötü ise müsteşarlığı kabul etmeseydi. Evet, o zaman kan döküldü. Ama sorumlusu biz olsaydık, huzurunuzda olmazdık. AP’nin bir tek ferdi bile 12 Eylül’den sonrası suçlanıp mahkemeye götürülmemiştir. Suçlu olsaydık, yakamıza yapışarlardı. İşte yakam gelsin yapışsınlar. Milletin seçme hakkını önlemek için milleti 12 Eylül öncesine dönersiniz diye korkutanlar, 12 Eylül tacirliği yapıyorlar” (Tercüman, 14 Haziran 1987: s.7). “Türkiye’de güvenliği kim sağlayacak? Güvenlik ihale edilemez. Devletin güvenlik kuvvetleri sizin idarenizde sağlar da, başkasının idaresinde niye sağlayamaz? Devletin güvenlik kuvvetleri sizin muhafız alayınız, hassa alayınız mı? O zaman devletin güvenlik kuvvetlerini bir siyasi angajmanın içine sokarsınız. O zaman devletin güvenlik kuvvetleri, sizin güvenlik kuvvetleriniz haline geliyor ki, bu güvenlik kuvvetlerine en büyük iftira, bütündür... “Geçici 4. Madde ortadan kalkarsa gene Demirel, Ecevit, Erbakan, Türkeş ortaya çıkar, ortalığı karmakarışık ederler”, diyorlar. Bunlar, ertesi günü başbakan, bakan bir şey falan olacak değil. Kim o Demirel? Senelerce yanında müsteşarlık yaptığın kişi. Kim o Erbakan? 1977 senesinde İzmir’den senato adaylığını kabul ettiğin kişi. Acaba şimdi mi “Ortalığa çıkar, karmakarışık ederler” kanaatine vardın, diye adama sorarlar.” (Tercüman, 15 Haziran 1987: s.7; Milliyet, 15 Haziran 1987: s.9; Günaydın, 15 Haziran 1987: s.5; Sabah, 15 Haziran 1987: s.5; Hürriyet, 15 Haziran 1987: s.14).

kazancın ortadan kaldırılması olduğunu, bu yüzden de eski güzel günlerine dönmek isteyen tüm vurguncuların DYP ile birlikte hareket etmeye çalıştıklarını ileri sürmüştür (Günaydın, 15 Haziran 1987, s.1,5; Milliyet, 15 Haziran 1987, s.9).

Başbakan Özal'ın Yahya Demirel ile ilgili yolsuzluk iddialarını gündeme getirmesi üzerine Süleyman Demirel, bu iddiaların başı dara düşenler tarafından çiğnenen bir sakız haline geldiğini belirtmiş ve bugünkü hükümetin Yahya Demirel'i öne sürerek hırsızlık ve yolsuzluklarını kapatamayacağını dile getirmiştir²⁰.

Başbakan Özal'ın Süleyman Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'i rüşvet ve yolsuzluk konusunda kamuoyuna servis etmesi üzerine DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk da yıllardır avukatlık mesleğini icra ettiğini ve ilk kez sanığın davacıdan hesap sorduğunu kaydederek; Özal ailesini Hacıhüsrev Mahallesi'ndeki yankesici ailelere benzetmiş ve Özal'ın asıl kızından, damadından ve kardeşlerinden hesap sorması gerektiğini ifade etmiştir²¹.

Öte yandan Başbakan Özal'ın referandum sonucunda şayet evet oyları fazla çıkacak olursa toplumun hassasiyet gösterdiği aşırı sol ekole mensup Doğu Perinçek ve Behice Boran gibi kişilerin de tekrar aktif siyasete dönerek kaldıkları yerden devam edeceklerini yani komünizm politikası yürüteceklerini söylemesi, referandumda 'mavi – evet' için mücadele veren yasaklı lider Demirel'i rahatsız eden bir başka mesele olmuştur (Tercüman, 17 Haziran 1987, s.6; Hürriyet, 17 Haziran 1987, s.15; Yeni İstanbul, 17 Haziran 1987, s.7; Günaydın, 17 Haziran 1987, s.5). Demirel bu konuda önce sessiz kalmayı tercih etmiş, bu olmayınca da sessizliğini bozup Behice Boran ve Doğu Perinçek'in de kendisi ile eşit haklara sahip yurttaşlar olduğunu kamuoyuna anlatmaya çalışmıştır. *“Boranlar'ı, Perinçekler'i halk seçerse tabii ki iktidara gelecekler. Halkın iradesinin üstüne*

²⁰Demirel, gazetecilerin “Başbakan, sizin yeğeninizin de yolsuzlukları olduğunu söylüyor” hatırlatması üzerine: “Bu sakız çok çiğnendi. Her dara düşen, Yahya sakızını çiğner. Yahya Türkiye’de ben de Türkiye’deyim. Yahya’yı mahkemeye ve hapishaneye ben gönderdim. Türkiye’de şimdi hırsızlık varsa, Yahya diye örtemezsiniz. Bugünkü hırsızlıklar takipsiz bırakılmaz. Yahya’ya sığınmayı acizlik adederim” demiştir (Milliyet, 16 Haziran 1987: s.8; Sabah, 16 Haziran 1987: s.1,5).

²¹ Cindoruk: “Sayın Başbakan hesap soruyor. Ben ona hesap soracak muhataplar göstermek istiyorum. Kızından, damadından sorsun, kardeşlerinden sorsun. Milyarları, Jaguarları, Mercedesleri, mağazaları nereden buldunuz diye sorsun. Başbakan’ın görevi bu. Bakanlarından hesap sorsun. Hesap sorması gereken kişiler DYP değil, ailesindeki ve çevresindeki insanlardır. Sayın damadı Mercedes’ini değiştiriyor. Bu Mercedes davulun içinden mi çıktı? Sorsun da öğrensin.” (Yeni İstanbul, 17 Haziran 1987: s.7). “İstanbul’da bir Hacıhüsrev Mahallesi vardı, ailece yankesiciler. Türk siyasi hayatına Hacıhüsrev ailesini getiren Başbakan’ın DYP’den hesap sormaya hakkı yoktur” (Milliyet, 17 Haziran 1987: s.9).

ipoteke mi koydun? Sen bu memleketin çocuğusun da bu adamlar bu memleketin çocuğu değil mi?” diyerek bir nevi kendisini demokrasi konusunda samimi olmamakla itham eden sol entelektüellere göz kırpmıştır (Cumhuriyet, 18 Ağustos 1987, s.1,13). Ancak Demirel bu söylemi üzerinden henüz bir hafta geçmeden bu sefer de *“Bu çıkarsa Behice Boran da çıkacak diyor. Boran, Türk vatandaşı değil ki...”* diye konuşmuştur²² (Cumhuriyet, 23 Ağustos 1987, s.15).

Yasaklı lider Demirel referandum kampanyası sırasında 21 bin kilometre yol kat ederek 31 ili dolaşmıştır. Başbakan Özal ise büyük bölümü resmi açılış ve temel atma töreni görünümü altında olmak üzere 27 ile gitmiştir ve bu gezilerinde 22 bin kilometre yol kat etmiştir. DYP Genel Başkanı Hüsamettin Cindoruk da referandum kampanyası boyunca gerek Demirel ile gerekse yalnız 19 bin kilometre yol alarak halktan “evet oyu” istemiştir (Günaydın, 6 Eylül 1987, s.5).

Başbakan Özal’a kıyasla Demirel’in mitingleri daha coşkulu ve heyecanlı geçmiştir. Demirel mavi kampanyasının en büyük ve coşkulu mitinglerini Samsun, Bursa, Kahramanmaraş, Aydın, Elazığ, Afyon, Zonguldak, Denizli, Eskişehir ve Kütahya’da yapmıştır. Kayseri ve Çorum’da ise Özal, bu konuda Demirel’e açık ara fark atmıştır. Ayrıca Özal, Gaziantep ve Sivas’ta da büyük ve heyecanlı kalabalıklara hitap etmiştir. Diğer illerde ise Özal’ın turuncu mitinglerindeki kalabalıklar Demirel’inkine kıyasla orta düzeyde kalmıştır. Isparta ve İzmir gezileri ise Başbakan için “can sıkıcı” olmuştur (Akyol – Tercüman–, 31 Ağustos 1987, s.1,7).

Siyasi yasakların akıbeti için 6 Eylül 1987’de yapılan referandum sonucunda kıl payı farkla da olsa “evet oyları” fazla çıkmış ve 12 Eylül öncesinin liderleri siyasi haklarına tekrar kavuşmuşlardır. Evet ve hayır oyları arasında sadece ve sadece “75.066” oy farkı vardır²³. Bu ucu ucuna kazanılan zafer,

²² ANAP, bu politikasını referandum sonuna kadar sürdürmüştür. Örneğin, Başbakan Özal’ın Afyon / Hükümet Meydanı’ndaki -Hayır-lı kampanyası, Adana milletvekili Yılmaz Hocaoglu’nun vatandaşlara, “12 Eylül öncesindeki orak – çekiçli bayrakların taşındığı günlere dönmek ister misiniz? Enternasyonal marşının söylendiği günleri ister misiniz?” tarzında sorular yöneltmesiyle başlamıştır (Tercüman, 25 Ağustos 1987: s.6).

²³ 6 Eylül 1987 Referandum Sonuçları:

Sandık Sayısı:	98489
Kayıtlı Seçmen Sayısı:	26.095.630
Oy Kullanan Seçmen Sayısı / %	24.436.821 / 93,6
Geçersiz Oy Sayısı / %	1.088.965 / 4,5
Geçerli Oy Sayısı / %	23.347.856 / 95,5
Evet Sayısı / %	11.711.461 / 50,2
Hayır Sayısı / %	11.636.395 / 49,8

(TÜİK, 2008: s.112).

yasaklar kalkmış olmasına rağmen muhalefeti ve eski liderleri memnun etmemiştir.

Kıl payı farkla neticelenen referandum sonuçlarına göre Güneydoğu Anadolu ve Trakya ile Ege – Akdeniz sahil kentlerinde (Çanakkale, Balıkesir ve Aydın hariç) evet tercihi yüksek çıkarken; İç – İç Batı Anadolu ve Doğu Anadolu bölgesindeki illerde hayır oyları ağırlık kazanmıştır.

Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerde sonuçlar kıl payı farkla “turuncu lehine” neticelenmiştir. Üstelik evet – hayır arasındaki en yakın fark İstanbul’da görülmüştür. 3 milyonun üzerinde seçmenin sandık başına gittiği İstanbul’da hayırlar evetleri sadece 1821 oyla geçmiştir. İzmir’de ise durum tam tersidir. Şayet mavili evet oyları, İzmir’de turuncu hayır oylarına 206 bin fark atmasaydı, Türkiye genelinde sandıktan hayır çıkacaktı.

Demirel ve Özal kendi memleketlerinde ipi göğüslemişlerdir. Demirel’in memleketi Isparta’da evet oyları (% 71.2), Başbakan Özal’ın doğum yeri Malatya’da ise hayır oyları (% 71.3) yüksek çıkmıştır.

6 Eylül referandumunda “geçersiz oy” miktarı diğer referandumlara kıyasla daha fazla olmuştur. Geçersiz oyların oranı neredeyse % 5’tir. Bazı yazarlar halkın çeşitli gerekçelerle geçersiz oy kullanmasını haklı bulmuşlardır. Halkın % 5’lik bir kesimi ‘evet’ ya da ‘hayır’ oyu kullanmayıp geçersiz oy kullanarak referandumun siyasi sonuçlarına ortak olmak istememiştir.

Referandumun ortaya çıkarttığı önemli sonuçlardan biri de görsel ve yazılı basın toplum üzerindeki etki gücünün farklı olduğu gerçeğidir. Referandumda TRT, bir nevi iktidarın tekelinde olması nedeniyle Başbakan Özal lehine propaganda faaliyetinde bulunmuş ve turuncu renk için çalışmıştır. Yazılı basın ise TRT’nin tam aksine mavi oy için uğraş vermiştir diyebiliriz. Türkiye’de yayımlanan gazetelerin büyük bir kısmı evet kampanyası yürütmüş olmasına rağmen hayır oylarının beklenenden yüksek çıkması, kamuoyu oluşturmada yazılı basının sanılanın aksine televizyon ve radyo kadar güçlü olmadığını göstermiştir.

‘Evet’ ve ‘Hayır’ oylarının mantığına bakacak olursak:

Evet oyları sadece Demirel yüzünden tercih edilmemiştir. İnönü’nün telkinleriyle SHP’nin bir bölümü, demokrasiyi ilke olarak savunanlar, Özal’dan şikâyet edenler, pahalılık acısını çekenler, ‘Evet’ oylarının Anayasa’daki diğer yasakların da kalkmasını kolaylaştıracağını düşünenler, Ecevitçiler, Erbakancılar, Türkeşçiler... Evet’e mühür basmışlardır.

Peki kimler ‘Hayır’ı tercih etmiştir: Sadece Özal’ı sevenler mi? Cumhurbaşkanı Kenan Evren’e sempati duyanlar, Ecevit’i istemeyen SHP’liler, hatta Türk basınına göre Türkeş ve Erbakan’ı anarşi ve irticanın kaynağı gibi görenler, 12 Eylül öncesinin terör korkusunu yaşayanlar, istikrarsızlıktan çekinenler, hükümetten ilçe olma vaadi ve hizmet sözü alanlar ve hatta 12 Eylül’ü savunanlar... Referandum sonuçları bu birbirine geçmiş karmaşık unsurları içinde barındırmıştır...

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin üçüncü referandumu olan 6 Eylül 1987 referandum, sonuçları bakımından Türk siyaset tarihinin dönüm noktalarından biri olmuştur. Zira bu referandumla 1982 Anayasasının Geçici 4. Maddesi ile 12 Eylül öncesinin siyasi parti liderlerine getirilen siyaset yasakları tamamen kalkmıştır. Öte yandan Turgut Özal’ın Türk siyasetinin sağ cenahında, alternatifsiz kalma hayali de son bulmuştur.

Halk, prensipler ve günün pratikleri arasında karar vermek durumunda kalmıştır. Prensip olarak yasakların kalkmasını istemiştir. Ancak geçmişin kötü izlerini de unutmamıştır. Neticede bu iki tercihle demokrasi ile istikrar arasında kalınmış ve en doğru olan karar verilmiştir. Yani halk, kıl payı sonuçla tüm siyasilere anlamlı bir mesaj vermiştir. Buna göre seçmen; Özal’ın politikada rakipsiz kalmasını istememiş, geçim derdinden şikâyetini dile getirmiş, demokrasi özlemini haykırmış ama istikrar ve huzurdan da vazgeçmeyerek eskileri baş tacı etmediğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda evet oylarının az bir farkla da olsa hayır oylarını geride bırakması Türkiye’de demokratik sürecin yerleşmesine katkıda bulunmuştur diyebiliriz. Üstelik bu sonuçla Özal hükümeti siyasi bir bunalıma girmemiş, eski politikacıların mağduriyeti tartışmaları da son bulmuştur.

Öte yandan 6 Eylül referandumunun konusu şayet doğrudan temel insan hak ve hürriyetleri ile ilgili olmasaydı, bu referandum önceki iki referanduma kıyasla çok daha demokratik bir referandum olmuştur diyebilirdik. Önceki referandumlarda herhangi bir muhalefete izin verilmemiştir: Referandum konusunun lehinde konuşmak serbest, aleyhinde konuşmak ise yasak kılınmıştır. Yani olumlu oylar için her türlü propaganda yapılmıştır fakat karşı propaganda için verilmemiştir. 6 Eylül referandumunda ise “Evet” diyenler de “Hayır” diyenler de mavi rengi savunanlar da turuncu rengi savunanlar da dilediklerini söylemişler, diledikleri gibi propaganda yapmışlardır. 6 Eylül 1987

referandumunda kazanılan tecrübe Türk halkının sonraki yıllarda demokrasi serüveninde daha sağlam adımlar atmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Türkiye İstatistik Kurumu. (2008). *Halk Oylaması Sonuçları: 2007, 1988, 1987, 1982, 1961*. TÜİK Yayınları.

Evren, K. (1991). *Kenan Evren'in Anıları* (5.(a)/6.(b) Ciltler). Milliyet Yayınları.

Gazete

- Cumhuriyet, 20 Ekim 1982, Sayı: 20908, s.1,10.
Cumhuriyet, 9 Kasım 1982, Sayı: 20928, s.1,9.
Cumhuriyet, 8 Kasım 1983, Sayı: 21262, s.1,11.
Cumhuriyet, 3 Kasım 1985, Sayı: 21978, s.1,12.
Cumhuriyet, 4 Kasım 1985, Sayı: 21979, s.1,8.
Cumhuriyet, 7 Ocak 1986, Sayı: 22043, s.1,13.
Cumhuriyet, 9 Ocak 1986, Sayı: 22045, s.1,13.
Cumhuriyet, 9 Ocak 1986, Sayı: 22045, s.1,8.
Cumhuriyet, 1 Haziran 1986, Sayı: 22188, s.1,7.
Cumhuriyet, 19 Mayıs 1986, Sayı: 22175, s.1,7.
Cumhuriyet, 22 Haziran 1986, Sayı: 22207, s.1,12.
Cumhuriyet, 24 Eylül 1986, Sayı: 22298, s.1,12.
Cumhuriyet, 29 Eylül 1986, Sayı: 22303, s.1,13.
Cumhuriyet, 7 Şubat 1987, Sayı: 22434, s.1,13.
Cumhuriyet, 14 Haziran 1987, Sayı: 22559, s.1,10.
Cumhuriyet, 15 Haziran 1987, Sayı: 22560, s.1,15.
Cumhuriyet, 18 Haziran 1987, Sayı: 22563, s.9.
Cumhuriyet, 14 Temmuz 1987, Sayı: 22589, s.1,13.
Cumhuriyet, 19 Temmuz 1987, Sayı: 22594, s.1,10.
Cumhuriyet, 20 Temmuz 1987, Sayı: 22595, s.1,11.
Cumhuriyet, 23 Temmuz 1987, Sayı: 22598, s.1,8.
Cumhuriyet, 14 Ağustos 1987, Sayı: 22617, s.1,10.
Cumhuriyet, 12 Ağustos 1987, Sayı: 22615, s.8.
Cumhuriyet, 27 Temmuz 1987, Sayı: 22602, s.7.
Cumhuriyet, 18 Ağustos 1987, Sayı: 22621, s.1,13.
Cumhuriyet, 23 Ağustos 1987, Sayı: 22626, s.1,15.
Cumhuriyet, 5 Eylül 1987, Sayı: 22639, s.7.
Cumhuriyet, 25 Ağustos 1987, Sayı: 22628, s.1,12.
Günaydın, 14 Haziran 1987, Sayı: 6763, s.1,5.

Günaydın, 15 Haziran 1987, Sayı: 6764, s.1,5.
Günaydın, 17 Haziran 1987, Sayı: 6766, s.5.
Günaydın, 12 Temmuz 1987, Sayı: 6791, s.5.
Günaydın, 19 Temmuz 1987, Sayı: 6797, s.1,5.
Günaydın, 22 Temmuz 1987, Sayı: 6800, s.5.
Günaydın, 6 Eylül 1987, Sayı: 6843, s.5.
Günaydın, 24 Ağustos 1987, Sayı: 6830, s.5.
Hürriyet, 14 Haziran 1987, Sayı: 14071, s.1,16.
Hürriyet, 15 Haziran 1987, Sayı: 14072, s.1,14.
Hürriyet, 15 Haziran 1987, Sayı: 14072, s.1,14.
Hürriyet, 17 Haziran 1987, Sayı: 14071, s.1,15.
Hürriyet, 24 Haziran 1987, Sayı: 14081, s.1,17.
Hürriyet, 20 Temmuz 1987, Sayı: 14107, s.1,14.
Hürriyet, 12 Ağustos 1987, Sayı:14127, s.1,15.
Hürriyet, 14 Ağustos 1987, Sayı: 14129, s.1,15.
Hürriyet, 15 Ağustos 1987, Sayı: 14130, s.13.
Hürriyet, 25 Ağustos 1987, Sayı: 14140, s.15.
Milliyet, 2 Kasım 1985, s.1,8.
Milliyet, 3 Kasım 1985, s.1,9.
Milliyet, 4 Kasım 1985, s.1,6.
Milliyet, 10 Ağustos 1987, s.1,8.
Milliyet, 12 Temmuz 1987, s.1,8.
Milliyet, 8 Mart 1986, s.8.
Milliyet, 14 Ağustos 1987, s.1,8.
Milliyet, 13 Ağustos 1987, s.8.
Milliyet, 15 Ağustos 1987, s.9.
Milliyet, 15 Haziran 1987, s.9.
Milliyet, 15 Haziran 1987, s.9.
Milliyet, 16 Haziran 1987, s.8.
Milliyet, 26 Mart 1984, s.1,3.
Milliyet, 19 Mayıs 1986, s.8.
Milliyet, 17 Haziran 1987, s.9.
Milliyet, 20 Temmuz 1987, s.7.
Milliyet, 30 Nisan 1983, s.1,13.
Milliyet, 29 Eylül 1986, s.1.
Milliyet, 21 Eylül 1986, s.9.
Milliyet, 22 Eylül 1986, s.8.
Milliyet, 24 Ağustos 1987, s.7.
Milliyet, 22 Ağustos 1987, s.13.
Sabah, 15 Haziran 1987, s.1,5.

6 Eylül 1987 Referandumunda Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in Faaliyetleri

- Sabah, 16 Haziran 1987, s.1,5.
Sabah, 13 Ağustos 1987, s.5.
Sabah, 15 Ağustos 1987, s.7.
Sabah, 22 Haziran 1987, s.5.
Sabah, 22 Ağustos 1987, s.5.
Tercüman, 14 Haziran 1987, Sayı: 9089, s.1,7.
Tercüman, 15 Haziran 1987, Sayı: 9090, s.1,7.
Tercüman, 17 Haziran 1987, Sayı: 9092, s.1,6.
Tercüman, 3 Temmuz 1987, Sayı: 9108, s.1,10.
Tercüman, 4 Temmuz 1987, Sayı: 9109, s.10.
Tercüman, 24 Haziran 1987, Sayı: 9099, s.1,6.
Tercüman, 9 Temmuz 1987, Sayı: 9114, s.1,7.
Tercüman, 10 Temmuz 1987, Sayı: 9115, s.3,10.
Tercüman, 22 Haziran 1987, Sayı: 9097, s.10.
Tercüman, 19 Temmuz 1987, Sayı: 9124, s.1,7.
Tercüman, 3 Ağustos 1987, Sayı: 9139, s.6.
Tercüman, 22 Temmuz 1987, Sayı: 9127, s.1,6.
Tercüman, 15 Ağustos 1987, Sayı: 9148, s.1,7.
Tercüman, 15 Ağustos 1987, Sayı: 9148, s.5.
Tercüman, 15 Ağustos 1987, Sayı: 9148, s.6.
Tercüman, 3 Eylül 1987, Sayı: 9167, s.1,6.
Tercüman, 20 Ağustos 1987, Sayı: 9153, s.1,7.
Tercüman, 25 Ağustos 1987, Sayı: 9158, s.6.
Tercüman, 26 Ağustos 1987, Sayı: 9159, s.7.
Tercüman, 31 Ağustos 1987, Sayı: 9164, s.1,7.
Yeni İstanbul, 15 Haziran 1987, Sayı: 13332, s.1,7.
Yeni İstanbul, 17 Haziran 1987, Sayı: 13334, s.1,7.
Yeni İstanbul, 22 Haziran 1987, Sayı: 13339, s.1,7.
Yeni İstanbul, 25 Ağustos 1987, Sayı: 13403, s.1,7.

EXTENDED ABSTRACT

Objective: The Turkish Armed Forces, led by the then Chief of General Staff Gen. Kenan Evren, attempted a military coup on September 12, 1980 and took over the administration of the country. The group of high commanders who carried out the coup called themselves the National Security Council (NSC). Kenan Evren assumed the duties and powers of the Presidency and the President of the National Security Council. Compared to the military intervention in 1971, this coup movement has been found to be much more radical. Because the NSC, which took over the administration, dissolved the government and the parliament and declared martial law throughout the country. He closed political parties on 16 October 1981.

Under the control of the military regime, the new constitution was put to a referendum on November 7, 1982, prepared in Turkey. With the "Provisional 4th Article" of the new constitution, which was accepted by 91.4% of the voters despite all its flaws and deficiencies, the politicians of the period before September 12 received the first signal that they would enter into a long wait. Accordingly, the leaders and administrative staff of the dissolved political parties were banned from politics for ten years, and some deputies and senators and the administrative staff outside the Parliament for five years. Working in placing a ban on politicians before 12 September 1980, and has tried to put forward a coup product of the 1982 Constitution of the Provisional Article 4 against leading figures in the right-wing politics in Turkey is Turgut Ozal and Suleyman principles they exhibit the kind of behavior Demirel and interests in the context.

Method: This study is based on periodicals of the period. A detailed study has not been done before regarding the 6 September 1987 referendum that determines the outcome of the political bans imposed by the "Provisional Article 4" of the 1982 Constitution. The center of gravity of previous studies is on the legal nature of referendums. With this study, both the propaganda activities of the right leaders in the referendum of 6 September 1987 were mentioned and the view of the right wing towards the referendum was tried to be revealed.

Results: September 6, 1987 referendum, the third referendum in the history of the Republic of Turkey, the results in terms of Turkish political history has been one of the turning points. Because, with this referendum, the fate of the temporary article 4 of the 1982 Constitution and the political bans imposed on the political party leaders before September 12 was determined. In addition, another important result of the 6 September 1987 referendum was the end of Turgut Özal's dream of staying without an alternative in the right flank of Turkish politics.

Conclusion and Discussion: With this referendum, the Provisional 4th article of the 1982 Constitution and the political bans imposed on the political party leaders before September 12 were completely lifted. On the other hand, Turgut Özal's dream of staying without an alternative in the right flank of Turkish politics has also come to an end. The public had to decide between principles and daily practices. In principle, he wanted the bans to be lifted. However, he has not forgotten the bad traces of the past. As a result, with these two choices, it was stuck between democracy and stability and the right decision was made. In other words, the public gave a meaningful message to all politicians with a narrow result. Accordingly, voters; He did not want Özal to remain unrivaled in politics, expressed his complaint about his livelihood, cried out his longing for democracy, but emphasized that he did not give up stability and peace and did not give up the old ones. In this direction, albeit a small margin yes no votes to outpace their vote has contributed to the establishment of the democratic process in Turkey can say. Moreover, with this result, the Özal government did not go into a political crisis, and the discussions on the victimization of former politicians ended.